

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ “*THUNDERSTORM*” (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

На сучасному етапі розвитку мовознавства закріпився підхід до розгляду лінгвальних явищ, який передбачає вивчення людського чинника в мові. Зокрема, це стосується відображення та інтерпретації навколишнього світу у свідомості людей, сприйняття й осмислення соціумом дійсності та себе в ній [4, с. 12]. Кожен народ має свої принципи членування зовнішнього світу, оточуючої дійсності, тому семантичні системи різних мов не співпадають, а отже лінгвісти постійно шукають принципи поділу лексичного складу на поля у самій мові.

Дослідження семантичних полів з антропологічної точки зору є плідним для розв'язання вищезазначених завдань сучасної лінгвістики, оскільки семантичні поля, за влучним висловом Ф. О. Нікітіної, являють собою «мікрообрази світу» [6, с. 11], що, за теорією Ю. М. Караулова, є змістовими елементами мовної моделі світу [3, с. 271].

Незважаючи на те, що проблема вивчення лексико-семантичних полів вже досить глибоко досліджена, низка питань залишається відкритою для дискусії. Зокрема, поєднання традиційної теорії поля з надбаннями когнітивної лінгвістики: структурування лексико-семантичного поля та значення ядра-концепта в ній, взаємопов'язаність одиниць поля між собою на різних поняттєвих ділянках поля та поєднання цих ділянок в межах певної понятійної категорії.

Мета статті – аналіз теоретичного та відбіркового матеріалу, що об'єднує основні положення традиційної теорії поля з надбаннями когнітивної лінгвістики, побудова загальної концептуальної моделі понятійної категорії “*thunderstorm*”, шляхом аналізу значень слів, що утворюють лексико-семантичне поле.

Актуальність статті обумовлена її спрямованістю на вирішення проблем моделювання знань з точки зору когнітивної лінгвістики, об'єктивованих у лексичній системі мови, зокрема в одній з її підсистем. Вибір метеорологічної лексики зумовив той факт, що дана лексика являє собою своєрідне відображення фрагментів пізнання природи європейськими народами, а також вона може використовуватися для більш чіткого опису англійської картини світу. Крім того, обрана тема є досить актуальною для такої галузі науки як перекладознавство, оскільки дане дослідження покаже нові грані накладання та пересічення значень лексем, які утворюють концептосферу “*thunderstorm*” в українській та англійській лінгвокультурах.

Термін «семантичне поле» вперше з'явився у працях Г. Іпсена. За його визначенням семантичне поле – сукупність слів, що мають загальний зміст. Дослідження лексики якнайтісніше пов'язане з іменем німецького мовознавця Й. Тріра. Його теорія базується на вченні В.Гумбольдта про внутрішню форму слова та положеннях Ф. де Соссюра. На думку Й. Тріра, «слова тієї чи іншої мови не є відокремленими носіями змісту, кожне з них, навпаки, має зміст тільки тому, що його мають вже інші, суміжні з ним слова» [1, с. 105]. Згідно з теорією Й. Тріра, поле складається з елементарних одиниць – понять та слів. При цьому складові компоненти словникового поля повністю покривають сферу відповідного понятійного поля.

Як лексико-семантичні групи (ЛСГ) трактують поля (хоча їх так і не називають) Л. Вайсгербг, К. Ройнінг, Г. Іпсен. Найглибше теорія ЛСГ розроблена у працях Л. Вайсгерба. Його концепція дуже близька до вчення Й. Тріра. Л. Вайсгербг теж вважає, що значення слова – це не самостійна одиниця поля, а структурний компонент. «Словникове поле живе як цілісність, тому, щоб зрозуміти значення окремого його компонента, треба уявити все поле й віднайти в його структурі місце цього компонента» [9, с. 58].

У теорії поля співіснують когнітивний, номінативний і комунікативний аспекти аналізу мовного матеріалу. Маючи когнітивну основу, являючи собою ментальний простір (план змісту), нерозривно пов'язаний з мовленнєвим оформленням (план вираження), мовне поле виступає одиницею когнітивного інформаційного моделювання.

Згідно з критерієм спільності категоріального і сигніфікативного значень, лексичні одиниці (лексико-семантичні варіанти) структуруються в номінативні лексико-семантичні парадигми. Номінативна лексико-семантична парадигма являє собою цілісну, відкриту, динамічну, впорядковану семантичними відношеннями ієрархії, перетину, доповнення систему, яка служить цілям диференційованого позначення семантичного континууму та характеризується домінантою – ідентифікатором лексико-семантичного поля [1, с. 117].

Наявність у лексичної одиниці диференційних та інтегральних семантичних компонентів зумовлює здатність її лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) належати до різних синонімічних рядів та лексико-семантичних груп (ЛСГ) [2, с. 36]. Існування схожих ознакових характеристик лексико-семантичного поля і ЛСГ не усуває основного критерію, що лежить в основі їхньої диференціації: зумовленості зв'язків елементів. Якщо в полі конституенти об'єднуються на основі спільності позамовних зв'язків, то конституенти ЛСГ пов'язані між собою внутрішньомовними відношеннями. ЛСГ як мовне оформлення лексико-семантичного поля являє собою інвентар елементів, пов'язаних структурними відношеннями, що мають семантичну спільність і виконують одну функцію. Принципи структуризації ЛСГ співпадають з

аналогічними принципами структурації лексико-семантичного поля: ЛСГ структурується на ядро та периферію. Синонімія є важливим фактором як лексичного рівня мови в цілому, так і будь-якого полісемантичного слова зокрема. Розробка проблем синонімії, яка схожа за своєю поняттєвою сутністю з полісемією, ґрунтується на розумінні природи лексичного значення слова, а відповідно – на розумінні природи і типів різноманітних семантичних зв'язків слів. Словесний знак несе в собі принцип узагальнення, що передбачає (припускає) функцію як розрізнення, так і ототожнення. Синоніми відрізняються відтінками значення одного поняття; широкий спектр цих відтінків дає пояснення явищу антонімії, яка відбиває полярні, протилежні прояви одного й того ж феномена дійсності. Синонімічні ряди вміщують одиниці, пов'язані між собою відношеннями гіпонімічними або гіперо-гіпонімічними. Семантичний аналіз має на меті визначення елементів – складових значення, зафіксованих у словниках, його одиницею є релевантні для певного мовного рівня конкретні значення. Розщеплення на семантичні компоненти дає необхідний для дефініції мінімум ознак, але кількість ознак феномена цим не вичерпується. Повний набір ознак може бути представлений тільки при „реорганізації” семантичних структур у концептуальному ключі.

Вкінці ХХ століття у західній лінгвістиці формується новий напрямок як самостійний – когнітивно-концептуальний. Представниками когнітивного підходу вважають Дж. Лакоффа, Р.Ленекера, Ч. Філлмора, Л. Талмі тощо. Використання когнітивних методик пояснюється тим, що традиційний семантичний аналіз одиниць вербального рівня не дає виходу на онтологічні висновки і здебільшого дає змогу отримати лише приблизні результати, бо під час семантичного аналізу ігноруються асоціативні зв'язки слова, когнітивний фон. Назва даного напрямку вказує на когнітивістику як ключову одиницю, головною одиницею якої стає вже не поняття, як за часів Й. Тріра, Л. Вайсгерберга та інших, а *концепт*.

За словниковим визначенням терміни «концепт» та «поняття» - близькі слова. В англійських словниках «концепт» - «ідея, що лежить в основі цілого ряду речей», «загальноприйнята думка, точка зору» (general notion)[14, с. 176]. Тут концепт наближається до стереотипу. Проте при дальшому дослідженні концепт набуває більш точного значення. Так, в “Longman Dictionary of Contemporary English” «концепт» визначається як «ідея будь-кого про те, як дещо зроблене з дечого чи як воно має бути зроблено» (someone's idea of how something is, or should be done) [16, с. 279]. Така дефініція вказує на певну мислячу особу, яка володіє певною ідеєю та точкою зору. При всій абстрактності та узагальненні цього «декого» (someone) разом з ним в «концепт» входить *потенційна суб'єктивність*.

Згідно теорії Ю. Степанова слово «концепт» виникає як транслітерація латинського *conceptus*, що дослівно означає «понятіє, зачатіє»[8, с. 43]. Цим самим автор підкреслює, що слова «концепт» та «поняття» є однаковими за своєю внутрішньою формою. Між внутрішньою формою слова та його базовим значенням зберігається певна невідповідність, що можна пояснити наступним чином: «концепт» одночасно містить в собі 1) «загальну ідею» будь-якого виду явищ в розумінні певної епохи і 2) етимологічні моменти, які вказують на те, яким чином загальна ідея «зачинається» у множині конкретних, одиничних явищ[2, с. 5].

Логіко-семантичний метод дослідження передбачає синтез традиційних та когнітивних прийомів і залучає до аналізу, поряд з польовою методикою, певні елементи концептуального рівня. Концепт в сучасній лінгвістиці визначається як структура репрезентованих знань, фрагмент інформації, складна єдність, що може бути поняттям, образом, схемою, дією, картиною чи гештальтом [7, с. 145].

Концепт є поняттям родовим, яке може стати видовим для більш складних утворень. Поняття – складовий конститuent концепту, є інструментом обробки дійсності, оскільки його можна членувати, розпізнавати частинами, з'єднувати в ціле. В понятті-концепті відбито семантику та основні ідеї, що зібрані в слові, регулярні пояснення (концепт); і в цьому розумінні ми оперуємо концептом при побудові моделі, або формальної структури організації досліджуваного матеріалу. Терміном „концепт” позначається як перший етап формування слова і його значення, так і включення цього слова у культурний контекст, коли слово стає ключем до розуміння самої культури. Аналіз семантики і прагматики ключового слова, його витлумачення дає змогу простежити мислення, світосприйняття окремого народу, особливості формування і розвитку його культури.

Обравши для дослідження лексичні одиниці, які формують лексико-семантичне поле “thunderstorm”, ми спробуємо зробити інвентаризацію цих лексем, структурувати їх у певні лексико-семантичні групи та дослідити яке місце займає концепт thunderstorm та його полісемантичність в межах досліджуваного поля.

Пристаючи до опису лексико-семантичного поля “thunderstorm”, слід зазначити, що ми розділяємо його на два мікрополя “thunder” та “storm”, в яких слова thunder та storm виступають ядровими поняттями-концептами, в яких відбито найбільш загальні пояснення цих лексем, спільні до розуміння та сприйняття будь-якої культури. Так, у Webster's Ninth New Collegiate Dictionary подаються наступні головні визначення цих лексичних одиниць: *Thunder* – the sound that follows a flash of lightning and is caused by sudden expansion of the air in the path of the electrical discharge [17, с. 1231]; *Storm* – a disturbance of the atmosphere marked by wind and usu. by rain, snow, hail, sleet, or thunder and lightning [17, с. 1162].

Беручи до уваги всі дефініції концепту *thunder*, ми розбиваємо лексико-семантичне поле “*thunder*” на такі лексико-семантичні групи, як:

1. Thunder/Thunderclap. Наступний синонімічний ряд входить до даної групи: *thundercrack, thundering, thunderbolt, thunderstroke, thunderblast*, які передають головне значення лексеми, спільне для розуміння будь-якої культури – *грім, гроза*.

e. g. By the decreasing noise of thunder, we form the idea of its moving further from us.

This information was a thunderbolt for her.[13, c. 392]

2. Лексичні одиниці **lightning and fulguration**, в значенні «гроза з блискавкою» формують наступну лексико-семантичну групу.

e. g. As they were running from Westminster-hall, there was very terrible Thunders, when none expected it. ...the thunders roll, the fork lightning flies.[13, c. 393]

Вважаємо, що вищеперераховані лексико-семантичні групи формують ядро лексико-семантичного поля “*thunder*”, оскільки саме вони найяскравіше передають основне значення концепту “*thunder*”. Лексеми та фразеологічні одиниці з більш віддаленим від центрального слова значеннями, утворюють периферійний шар досліджуваного поля, оскільки відтінки їхніх значень пояснюють різні явища, не завжди зрозумілі для всіх культур. Інколи про їх значення можна лише здогадуватися. Так, наступні синоніми до концепту “*thunder*” формують лексико-семантичну групу, яка вказує на «голосний, ревучий громовий звук (часто машин)»: **roaring, rumbling, pounding, booming, crashing, thud, crash**

e. g. The Town would be thundered with greater violence.

Like to a foaming force, Which thunders down the echo it creates.

He pounded it [a drum], boomed it, thundered it [13, c. 394].

4. Зважаючи на полісемантичність слова “*thunder*”, опишемо ще одні із його значень – *a strong wind/gale; a gale of laughter/applause*. Наступні синонімічні ряди формують ще одну лексико-семантичну групу:

a) high wind; burster, buster, thundergust

e. g Hence thundergusts after heats, and cool air after gusts.

b) thunder of laughter/applause: peal, howl, hoot, shriek, scream, roar; outburst, burst, fit, explosion.

e. g. Thunders of applause from the pit and the galleries were heard [13, c. 393]

5. Фразеологічні одиниці типу *struck with thunder; struck by a thunderbolt; as if thunderstruck; the peasant does not cross himself so long as the thunder does not roar; like thunder out of a clear sky; breathe thunder and lightning at smb.[11, c. 151]* та переносні значення лексем *thunderclap(a sudden startling piece of news, information), thunder (slang used in exclamations, intensive phrases); thunder and lightning (combining*

of two strongly contrasted colours) утворюють периферійний прошарок лексико-семантичного поля “thunder”, оскільки їх вживання є притаманним лише для англомовної культури.

e. g. “I’m struck with thunder!” said he. “...The Bishop murdered!”

A thunderclap burst open and astonished Europe; Buonaparte had escaped from Elbz.

Where in thunder did he get the money?

I recollect my costume very well: a thunder and lightning coat, a white waistcoat..., a pair of knee-breeches [13, c. 392, 393, 394].

Отже, 5 вищезгаданих груп утворюють лексичний простір лексико-семантичного мікрополя “thunder”, як одного з компонентів макрополя “thunderstorm”. Наступна класифікація лексичних одиниць, була проведена нами в межах ще одного лексико-семантичного поля “storm”.

1. Storm (weather condition). Синоніми типу *rain-storm, snow-storm, rough weather, thunderstorm, dirty weather* формують першу лексико-семантичну групу, яка передає та пояснює головне значення ядрового концепту *storm*; розуміння слова, яке виникає при його звуковому сприйнятті.

e. g. This storm, as they call the spell of cold weather, lasted about 10 days [12, c. 1038].

2. Наступну лексико-семантичну групу утворюють слова-синоніми до лексеми *storm*, які також описують шторм як метеорологічне явище, підсилене вітром різного походження: *tempest, squall, gale, hurricane, tornado, cyclone, monsoon, typhoon, thunderstorm, hailstorm, blizzard, windstorm*.

e. g. The tempest is... the same as a hurricane, or whirlwind: I shall therefore use these words synonymously, and place them in the first order, or degree of violent winds. The storm, or what the seamen call a hard gale, is likewise, I believe nearly the same; I shall make use of the former for the land, and the latter for the sea term, and reckon these in the second class [12, c. 1038].

Слід зазначити, що ці дві лексико-семантичні групи є складовими ядрового прошарку лексико-семантичного мікрополя “Storm”. Близькими за лексичним значенням, але дещо різні за змістом є наступні слова-синоніми до концепту *storm* в його початковому значенні. Тобто, вони відображають сильний «штормовий» стан душі, великі душевні переживання, хвилювання, але не мають відношення до шторму як явища природи: *commotion, turmoil, tumult, tumultation; hurly-burly, hubbub, bobbery, fever, rush, rout*.

e. g. Still the same Violence of the Storms of her Soul torments her [12, c. 1038].

He enjoys the hurly-burly of political debate [15, c. 584].

Всі вище перераховані лексеми можна віднести до периферії лексико-семантичного поля “storm”, окрім слова *commotion*, оскільки і

його значення і головне значення слова storm майже співпадають – коливання хвиль на морі.

Розглядаючи наступні лексичні відтінки значень слів thunder та storm слід зазначити, що вони обидва часто вживаються для вираження тих чи інших емоцій, проте лексема storm має більш насичене та сильніше емоційне забарвлення. Наприклад:

a thunder of laugh/applause	a storm of applause
a thunder of traffic	<u>a storm of traffic</u>
<u>a thunder over smb's. remarks</u>	a storm over remarks
a thunder of the guns	<u>a storm of the guns</u>
<u>a thunder of bullets</u>	a storm of bullets
<u>a thunder of protest</u>	a storm of protest

В наведених прикладах ми підкреслили ті лексичні одиниці, які не мають такого вираження в мові, фрази, які не є еквівалентними між собою. При такому порівнянні ми можемо стверджувати, що концепт storm в переносному значенні несе в собі відтінок вираження жорстокості, певного негативного ставлення людини до чогось. Так, фраза *a storm of protest* покриває лексичний простір мовою агресії. Проте фрази типу *a thunder of applause* та *a storm of applause* виражають позитивне відношення до чогось, захоплення чимось, що викликало безмежну кількість аплодисментів, а лексеми *thunder* та *storm* лише підсилюють значення фраз.

Наступні синонімічні ряди утворюють 3 лексико-семантичні групи, які також формують периферію лексико-семантичного мікрополя “storm”:

1. a storm of bullets	2. a storm over remarks	3. a storm of protest
volley	uproar	outburst
salvo	outcry	outbreak
fusillade	fuss	explosion
barrage	furore	eruption
cannonade	brouhaha	outpouring
shower	rumpus	surge
spray	hue and cry	blaze
hail	controversy	flare-up
rain		wave

Так, синоніми даних груп відображають концепт вираження почуттів та слів, а саме: а) надмірний поштовх звуку або політичне/воєнне втручання у справи; б) палке вираження слів та емоцій; в) гостре вираження невдоволення, бунту. Це можна підтвердити наступними прикладами:

e.g. Thick storms of bullets ran like winter hail.

He faced the storm of invective which burst upon him from bar, bench, and witness box... [12, c. 1038].

В англійській мові існують декілька фразеологічних одиниць з лексемою *storm*, які мають наступні значення 1) велике коливання чогось у малій ємкості або 2) непотрібна дріб'язкова річ: *a storm in a teacup; a storm in a wash-hand basin; a storm in a cream bowl; to be as welcome as a storm; to be in a storm (=to be drunk)*.

e. g Each campaign, compared with those of Europe, has been only, in Lord Thurlow's phrase, a storm in a wash-hand basin.

At last he is as welcome as a storm ... [12, c.1038].

Оскільки дані словосполучення є характерними для вживання певною нацією, вони не виражають пряме та найбільш зрозуміле для всіх значення концепту *storm*, тому вони утворюватимуть периферійний прошарок лексико-семантичного поля "storm".

У 1770-1782 рр. було засновано рух в німецькій літературі під назвою *Storm and Stress (Sturm und Drang)*, завдяки школі молодих письменників, які відзначалися екстравагантністю у вираженні дикої та жорстокої пристрасті та енергійною відмовою від «правил» французьких критиків [12, с. 1038]. Дану лексему *Storm* віднесемо до периферії також, оскільки ця дефініція є характерною для певного історичного періоду і не є загальноживаною сьогодні.

Підводячи підсумки, зазначимо, що при дослідженні вищезгаданих лексико-семантичних груп іменникових словозначень, нами проведено структурування лексем досліджуваного лексико-семантичного поля "thunderstorm", шляхом аналізу значень слів; виокремлено центральну зону та периферію в межах досліджуваної концептосфери. При зіставленні двох лексико-семантичних мікрополів "thunder" та "storm" ми визначили значеннєвість кожного лексико-семантичного варіанта, синонімічні та гіперо-гіпонімічні зв'язки між значеннями, тобто структуру поля, котра у кожній мові має свої відмінності. Дослідження таких полів дає можливість побачити як загальнолюдські універсалії у когнітивній діяльності людей, так і специфічні відмінності вживання того чи іншого значення слова. Так, лексико-семантична група "storm" представлена іменниками, конституенти якої репрезентують концептуальну область явищ природи, розуміння якої впливає головним чином із сфери практичного досвіду людини щодо освоєння навколишнього середовища. Структура лексичних значень слів *thunder* та *storm* має тенденцію до моделювання універсальних концептів загальної когнітивно-семантичної сфери засобами національно-мовних систем.

Зіставляючи лексичні варіанти концептів *thunder* та *storm* (у їх переносному значенні), які утворюють периферійну зону досліджуваних мікрополів, слід зазначити, що лексичне значення є дещо слабшим у емоційному вираженні для словосполучень із словом *thunder* (*a thunder of laugh*), ніж лексичні одиниці з словом *storm* (*a storm of bullets*). Сама сполучуваність лексем *thunder* та *storm* з іншими

словами вказують на різний ступінь виявлення емоцій та сприйняття дійсності.

Практично кожен із досліджуваних нами ядерних концептів може перекладатися однією мовою на іншу, а їх значення перебувають у відношенні повного збігу значень із значеннями лексем в українській мові, що свідчить про однакове сприйняття об'єктів та, зокрема такого явища природи як грім/гроза.

Вважаємо, що дослідження принципів концептуалізації семантичного простору аналізованого нами фрагменту та опис взаємодії семантичних і когнітивних аспектів мови та мовлення є необхідним для подальшого вивчення концептуальних аспектів значення окремої лексеми та лексичних класів. Досвід та результати цього дослідження сприятимуть опису подібних елементів мови і не лише англійської, а також можуть використовуватися у когнітивній лінгвістиці, для інтерпретації тексту та в галузі перекладознавства.

Список літератури

1. Васильев Л. М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – М. - 1971.- №5. – С. 101 – 109.
2. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания // Вопросы литературы. №2. – 2003. – С. 3-12.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976.- 356с.
4. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. - 2004. - №6. – С. 12-22.
5. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 144 - 172.
6. Нікітіна Ф. О. Виділення і визначення лексико-семантичних полів. // Мовознавство. – 1981. - №1. – С. 11-15.
7. Сейвори Т. Язык науки // Общее языкознание: Хрестоматия / Под ред. А. Е. Супруна. – Минск: Высшая школа, 1976. - С. 113 – 138.
8. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. М., 2001. – С.43.
9. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 198с.
10. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семасиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240с.
11. Русско-английский фразеологический словарь. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 705с.
12. A New English Dictionary on Historical Principles edited by W. A. Craigie, H. Bradley. Volume IX. Part I. - Oxford: At the Clarendon Press. 1919.
13. A New English Dictionary on Historical Principles edited by C. T. Onions, Volume IX. Part II. - Oxford: At the Clarendon Press. 1919.
14. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. - Oxford University Press, 1974.
15. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Fifth Ed., - Oxford University Press, 1995.
16. Longman Dictionary of Contemporary English. Third Ed., - Bungay (Suffolk), 1995.
17. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. - Springfield, Massachusetts, USA, 1985.

